

HUMANITARINĖS GEOGRAFIJOS LINK

Zigmas Kairaitis, Lietuvos edukologijos universitetas

SANTRAUKA

Straipsnį sudaro trys dalys, kuriose nagrinėjami humanitarinės geografijos formavimosi kontekstai ir jos teminiai modusai. Pirmoje dalyje „Geografinis posūkis humanitaristikoje“ trumpai apžvelgiamos tendencijos Lietuvos humanitaristikoje – pasirodžiusios monografijos, straipsniai, kuriuose nagrinėjamos žmogaus ir geografinės aplinkos sąsajos, jų atspindys kultūroje, literatūroje, istorinėje savimonėje. Antroje dalyje „Vaizdinis posūkis kultūroje“ aptariami vaizdinių ir vaizduotės tyrimai, kurie aktualizavo geografinę dimensiją humanitariniuose moksluose, ir atvirkščiai – humanistinę dimensiją geografiniuose tyrimuose. Trečioje dalyje „Humanitarinis posūkis geografijoje“ apžvelgiama humanitarinės geografijos idėjų plėtotė geografijos moksle ir humanitarinės geografijos kaip atskiro koncepto suformulavimas (D. Zamiatinas) bei humanitarinės geografijos raidai įtakos turėjusių geografijos teminių modusų visuma. Straipsnis baigiamas nuostata apie būtinumą (tikslingumą) Lietuvos aukštojoje ir bendrojo lavinimo mokykloje geografijos studijų ir mokymo procese įvesti atskirus humanitarinės geografijos segmentus.

Reikšminiai žodžiai: humanistinė geografija, humanitarinė geografija, topofilija, filotopija, sinergetinė geografija.

ĮVADAS

Šiandien sunku išskirti vieną pagrindinį veiksnių, kuris nulemtų pažinimo apskritai, arba konkrečiai mokslo – geografijos, kaitą. Vyksta nuolatinė įtakų, istorinės patirties, esamo momento sąveika. Šioje pokyčių sinergijoje galima išskirti vienas ar kitas linijas, teminius kryptingumus, momentus (blyksnius), kurie visam procesui ar jo daliai suteikia tam tikrą modusą. Šio **tyrimo objektas** – *humanitarinės geografijos* konceptas geografijos mokslų sistemoje. **Straipsnio tikslas** – išryškinti humanitarinės geografijos sluoksnius bendrojoje geografijos mokslo raidoje. Kiek leidžia straipsnio apimtis, siekiama kaip kontekstą parodyti suaktyvėjusį dėmesį geografinėi dimensijai (erdvei, aplinkai, kelionėms) humanitariniuose tyrimuose ir humanitarinės geografijos kaip naujos mokslų srities iškilimą. Straipsnio teiginiai grindžiami pastarojo meto literatūros, kultūros, filosofijos srities tyrimų apžvalga ir humanitarinės geografijos koncepcijų analize.

GEOGRAFINIS POSŪKIS HUMANITARISTIKOJE

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvos humanitarinių mokslų srityse (filosofijoje, li-tuanistikoje, menotyroje) pasirodė darbų, kurių tyrimo objektas mums įprasta prasme yra geografinis – *teritorija, regionas, erdvė*. Iš dalies prie „geografinių“ galima priskirti ir taikomą regėjimo kampą – *vaizdas, vaizdingumas, (į)vaiz-dijimas* ir pan. Kitaip sakant, vyrauja arba *tikra*, arba *istorinė*, arba *menama*, arba *literatūrinė* geografinė aplinka. Pagaliau paskutinis akcentas – Maironio metų paminėjimas (kaip žinia, tai pats „geografiškiausias“ lietuvių poetas), kai vėl buvo gausu straipsnių, renginių, iš kurių sklido Lietuvos – kaip gamtos, is-torijos ir geografijos fenomeno – grožio dvasia. Svarbu paminėti, kad pasiro-džiusios monografijos, studijos, straipsniai – tai gilūs žmogaus ir geografinės er-dvės sąsajų, jų pasireiškimo mūsų kultūroje tyrimai. Pirmiausia tai geografams artimo *kelionių* fenomeno interpretacijos. Pasirodžiusioje Imeldos Vedrickaitės monografijoje „Kelionė. Keliautojas. Literatūra“ (2010) nagrinėjama Radvilos Našlaitėlio, A. Vienuolio, A. Vaičiulaičio, J. Savickio, J. Baltušio, J. Ivanauskaitės, J. Meko grožinė literatūra, apybraižos, dienoraščiai. Autorė kelionių herojus pa-rodė vartodama *piligrimo, riterio, valkatos, dendi* metaforas. Tyrimai grįsti žmo-gaus ir aplinkos, kelionės ir gyvenimo, keliavimo ir pasaulio pažinimo santykio analize bei interpretavimu. Kelionė – ne tik fiziniai sunkumai, bet ir mąstymas apie pasaulį, skaitymas *kito* ir *savęs* įrašymas erdvėje, susidūrimas su vietos „pa-sipriešinimu“, nuolatinė geografinių įvaizdžių dėlionė (ten pat, p. 14). Autorės anksčiau skelbtuose tyrimuose nagrinėjamas erdvės matmuo ir vaizdo raiška (2000).

Kita neseniai pasirodžiusi monografija – tai Tomo Kačerausko „Individas istorinėje bendrijoje. Kultūrinės regionalistikos pagrindai“ (2011). Autorius re-gioną traktuoja ne tik ir ne tiek geografine ar istorine, kiek egzistencine prasme su horizontaliais ir vertikaliais ryšiais su kitomis teritorijomis. Kultūrinė (kū-rybinė) regionalistika į kultūras žvelgia kaip į kūrybos regionus. Pabrėžiama, kad kultūra visada yra lokali – įdarbinta, įteritorinta – gyvenamosios aplinkos (regiono, bendrijos, visuomenės) atžvilgiu (Kačerauskas, 2011, p. 56). Įdomiu ra-kursu savo tyrimų objektą – literatūros, kultūros reiškinius – įerdvina V. Butkus, pasitelkdamas tokias konstrukcijas kaip *literatūros topografija, vietovės įliteratū-rinimas, autografija / topografija* ir pan. (2009, 2011).

Pagaliciau čia logiška paminėti Dariaus Liutiko (geografo pagal bakalauro studijas) monografiją „Piligrimystė vertybių ir tapatumo išraiškos kelionėse“

(2009). Tai dvasinio, sakralinio turizmo sritis, glaudžiai besisiejanti su religiniu-kultūrinio žmogaus gyvenimo klodu. Apie Žmogaus liniją Lietuvos geografijos moksle reikėtų kalbėti atskirai, kadangi čia mes patenkam į visuomeninės, socialinės geografijos erdvę (Kavaliauskas, 2001).

VAIZDINIS POSŪKIS KULTŪROJE

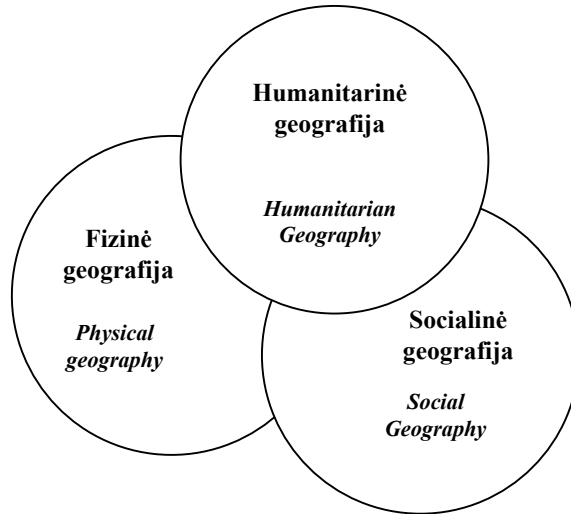
Šiuolaikinis žmonijos kultūros tarpsnis kartais net pabrėžtinai įvardijamas kaip vaizdų civilizacija, epocha. *Vaizdai, vaizdiniai, vaizduotė, įvaizdžiai, vaizdijimai* – kasdienybės diskurso sąvokos. Lietuvoje per pastarąjį metų buvo surengta ne viena mokslinė konferencija, seminarai, skirti aptarti vaizdų kultūrai, kaip antai: „Laiko ženklai atvaizdo visuomenėje“ (2005, VDU), „Vizualinė kultūra: pasaulinė komunikacija, akultūracija ir lokali tapatybės“ (2009, KFMI), „Vizualumas: tarpkultūrinės sąveikos“ (2009, VGTU). Vienas žurnalo „Filosofija. Sociologija“ numeris (2010, t. 21(1)) skirtas vaizdiškumo kultūroje tematikai. Tai rodo, kad vaizdinių ir vaizduotės tyrimai yra tarpdalykinė sritis. Parengta stambi Erikos Grigoravičienės monografija „Vaizdinis posūkis: vaizdai, žodžiai, kūnai, žvilgsniai“ (2011). Pagal vykdytą projektą išleista knyga „Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje“ (2011). Kiek anksčiau sudaryta Vytauto Michelkevičiaus studija „Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos“ (2009). Tai tarsi dokumentuoja faktą, kad mes gyvename ne natūralioje (gamtinėje, socialinėje, dvasinėje), o medijų (ženklų, kodų, vaizdų) aplinkoje. Ne medijų, komunikacijų, technologijų *per se* prasme, o intencionalių, komunikatyviai tikslingų, „įžemintų“, geografiškai apibrėžtų medijų ir technologijų prasme, kurios jau turi tam tikrus socialinius ir vietos kodus bei tikslingumus.

Kuo reikšmingas geografijai, jos edukacijai šis vaizdinis posūkis kultūroje, jos analizėje? Geografija, jau būdama vaizdi *par excellence*, nėra pakankamai (o gal visai ne) atsivėrusi į vaizdus ir vaizdinius santykius su jais prasme. Bent jau nebuvo tokio impulso, „įvykio“, kuris nuvilnijo per „vaizdinį posūkį“ istorijoje ir jos didaktikoje kaip alternatyva knyginei istorijai (Bumblauskas, 1998). Dar kartą primenant, kad vaizdiniai ir vaizdijimai – tai ne vaizdai ir iliustracijos, kurių šiuo metu apstu knygose ir kitokiose laikmenose bei pateiktyse. Vaizdinys – tai mintijimas, abstrakcija, apibendrinimas ir... kultūrinis dvasinis paveldas. Būtent vaizdiniai, įvaizdijimai, jų tyrimai ir studijos padėjo užgimti ir įsitvirtinti humanitarinei geografijai.

HUMANITARINIS POSŪKIS GEOGRAFIJOJE

Prieš apibrėžiant humanitarinės geografijos ribas, reikia turėti omeny, kad patenkame į Žmogaus mokslų sritį. Su šaknimi *human* sutiksime net „tris (priedėjus *antropogeografiją* – keturias) geografijas“ – *human geography*, *humanistic geography* ir *humanitarian geography*. Šio straipsnio objektas – pastaroji, humanitarinė, geografija. Humanitarinės geografijos termino, sąvokos ir atitinkamai geografijos mokslo sklaida susijusi su rusų geografu kultūrologu Dmitrijumi Zamiatinu (Замятин, 1999, 2003). Humanitarinė geografija įvardijama kaip tarpdalykinė kryptis, tirianti geografinių aplinkų (žemės erdvių) suvokimą ir interpretaciją įvairiose žmogaus veiklose, įskaitant ir mentalinę. Savo kilme humanitarinė geografija glaudžiai siejasi su tokiais geografijos šakomis (sritimis) kaip kultūrinė, ekonominė, socialinė, istorinė, žmogaus (*human*), elgesio, sakralinė geografijos. Tamprios sąsajos yra su fizine geografija – kultūrinio landšafto, teritorinio planavimo, kraštovaizdžio ir kraštotvakos koncepcijomis. Regioninė geografija – pagrindas erdviniams, teritoriniams, šalities humanitarinės geografijos vienetams. Humanitarinės geografijos konceptai interpretuojami lokaliųjų, regioninių, globalinių geosistemų kontekste.

Istoriškai žvelgiant iš moderniosios geografijos pozicijų humanitarinė geografija – jausiausia geografijos mokslo kryptis (1 pav.). Tačiau jeigu atsigręšime į Strabono, Herodoto, net Ptolomėjaus geografiją, tai jas šių dienų prasme taip pat galime laikyti „humanitarinėmis“, kadangi geografinė aplinka buvo pažįstama per žmogaus autentišką santykį, reginį ir vaizdinį su aplinkos objektais, erdvėmis. Tik vėliau atsirado „metodų era“. Humanitarinės, kaip ir visos geografijos, raidai įtakos turėjo atsiradusios filosofinės doktrinos ir geografijos mokslų šakos. Kalbant apie modernųjį laikotarpį – tai erdvės metafizika (I. Kantas) ir geografinė (chorologinė) jos interpretacija (Riteris, Hetneris). Su antropogeografija užgimė „žmogaus linija“ geografijoje, kuri įvairavo per visas pagrindines geografijos mokslų sritis. XX a. pradžioje išsiplėtojo visuomeninė geografija su stipriomis socialinės ir ekonominės geografijos šakomis. Labiausiai humanitarinės geografijos užgimimas siejamas su kultūrine geografija, kuri perėjo kelias transformacijas. Kultūrinė geografija atsiradusi *kultūrinio landšafto* koncepcijos pagrindu (Sauer, 1925), vėliau patyrusi biheviorizmo ir kognityvinių mokslų įtaką, įgavo elgesio geografijos kryptį, o veikiama postruktūralizmo, save įvardijo naująja kultūrine geografija, kuri rėmėsi kritinėmis visuomenės teorijomis. Arčiausiai humanitarinės geografijos konceptualia prasme stovi humanistinė geografija. Todėl jos neretai yra painiojamos.

1 pav. Geografijos mokslų sritys / fig. 1. Area of Geographical Sciences

Humanistinė geografija susiformavo 8-ajame praeito amžiaus dešimtmetyje kaip reakcija į paplitusius kiekybinius tyrimo metodus, abstrakčius geoerdvės modelius, tam tikrus elgesio geografijos aspektus. Pagrindinis humanistinės geografijos tyrimo tikslas – aiškintis, kaip žmogaus gyvenimiškoji patirtis, žinios, emocijos nulemia jo elgesį erdvėje („gyvenimiškame pasaulyje“) ir atitinkamai jos sampratą. Humanistinei geografijai pradžių davė Y-Fu Tuanas, pagrįsdamas *topofilijos* koncepciją (1974, 1977). Jos ištakos – *geosofija*, sakralinis žmogaus santykis su aplinka (Wright, 1947). Tiek geosofijos, tiek topofilijos dėmesys nukreiptas į žmogaus jausmus, mintis, išgyvenimus, siejant su geografinės aplinkos refleksija. Topofilija, nagrinėjanti „vietos jausmą“ (*sense(s) of place*, lietuviškai tai geriausiai skambėtų *vietojauta*), iš esmės pakeitė *teritorijos*, *vietos* supratimą. Teritorija traktuojama kaip žmogaus prisirišimo, jausmų („meilės“) objektas. Y-Fu Tuano pasekėjai vėliau išplėtojo vietos teoriją (*Place Theory*, jos esmę lietuvių kalba geriausiai nusakytų *vietytyros* terminas) (Cresswell, 2004). *Vieta* apibrėžiama ne padėtimi gamtinėje ar socialinėje erdvėje, o reikšme, prasme, kurią žmogus(-ės) suteikia geografinei erdvei, taip „paversdamas“ ją vienokia ar kitočia teritorija, vietoje. Čia bent vienu sakiniu reikėtų užsiminti apie A. Šliogerio patraukliai skambančią inversiją – *filotopiją*, tačiau tai būtų atskiras aptarties objektas (2012). Džiugu, kad ir Lietuvos edukologijos universiteto Bendrosios geografijos katedroje buvo parengtas Ingos Karpavičiūtės magistro darbas, skir-

tas pristatyti Y-Fu Tuano asmenybę, jo darbus ir pabandytas atlikti geografinės aplinkos (Gižų apylinkė, Vilkaviškio r.) edukacinis tyrimas, remiantis topofilijos koncepcija (2012).

Pagrindinis humanistinės ir humanitarinės geografijos skirtumas tas, kad humanistinė geografija nagrinėja žmogaus emocinius, afektinius jausmus su aplinka, o humanitarinė – geografinės aplinkos vaizdinius, jų konstrukcijas, transformacijas, efektus, t. y. tai, kas gimsta, randasi, kuriasi už realios geografinės aplinkos. D. Zamiatino tai buvo įvardyta kaip *metageografija* (2004). Viena stipriausių humanitarinės geografijos šakų yra I. Mitino plėtojama *mitogeografija* (МИТИН, 2004).

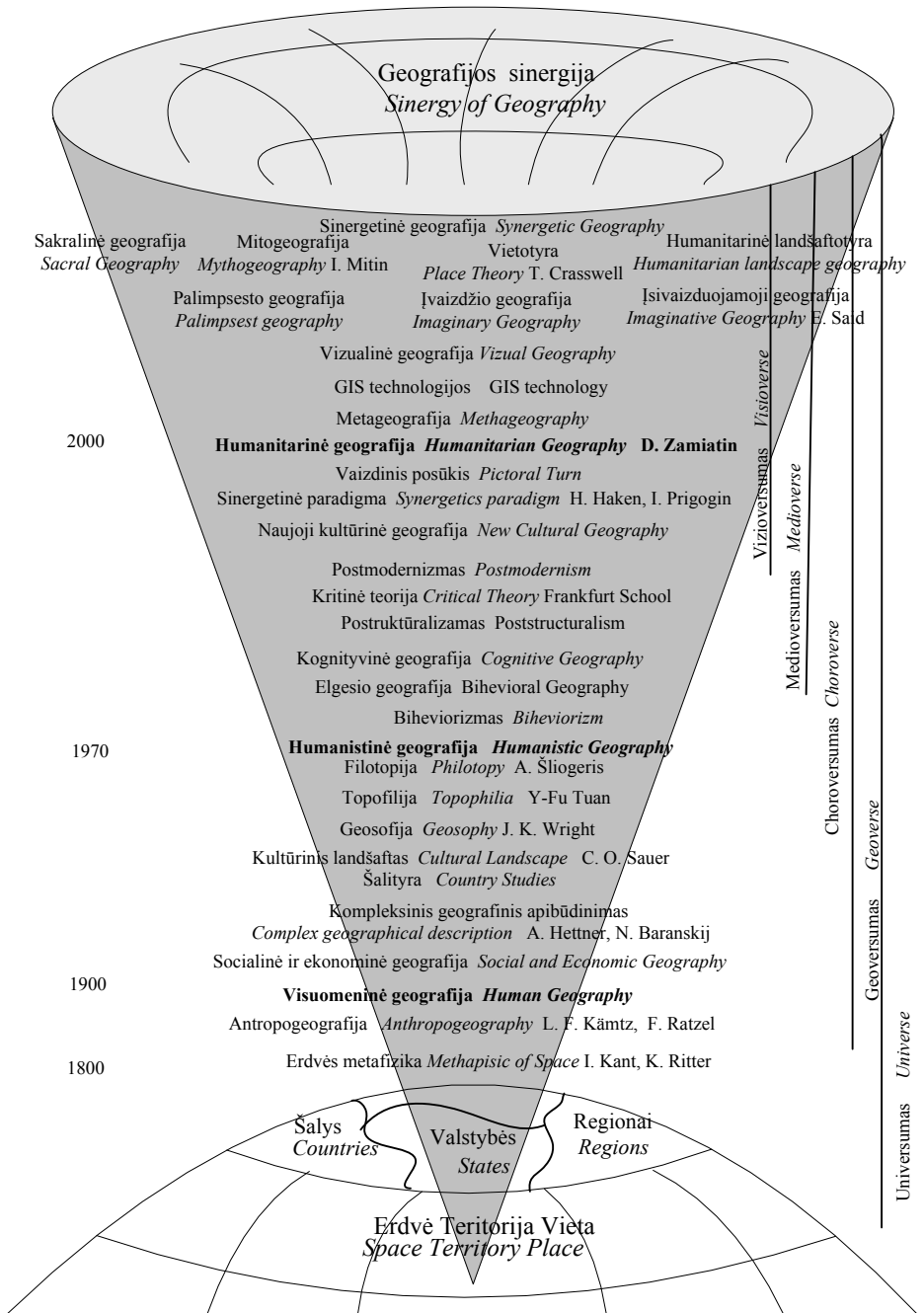
Apibendrinant „Žmogaus liniją“ geografijoje, buvo sukurta filosofinių metodologinių doktrinų, geografijos mokslo sričių, kryptų teminių modusų (substancijų, idėjų), labiausiai nulėmusių humanitarinės geografijos tapsmą, sistema (2 pav.). Jungiančioji sistemos grandis – jos dalių sinergetinis santykis. Pagal tai projektuojama geografijos kaip pažinimo sinergijos perspektyva.

IŠVADOS DISKUSIJAI

Pirma, – reikia manyti, mažiausiai vadybinių pastangų reikalaujantis darbas, – būtina Lietuvos aukštosios mokyklos geografijos studijų procese palaipsniui įvesti įvairius humanitarinės geografijos modulius. Tai labiausiai tiktų pradėti nuo Lietuvos edukologijos universiteto, kaip esančio arčiausiai žmogaus studijų ir turinčio aiškia humanitarinę-kultūrinę paskirtį.

Antra, dėl bendrojo lavinimo mokyklos, – galbūt įvedus humanitarinės geografijos segmentą į mokyklinės geografijos teminių sričių sistemą tai padėtų išspręsti regioninės geografijos teminės srities problemą geografijos ugdymo turinyje ir programoje. Kadangi humanitarinės geografijos pagrindinė kategorija – vaizdinys, paremtas kelionės metafora ir mokiniams tampriausiai susijęs su šalių, valstybių, regionų pažinimu. Pagaliau, vaizdinius jau seniai laikas „įteisinti“ kaip žinioms, gebėjimams ir vertybėms lygiavertį ugdymo turinio komponentą, atitinkamai rengti metodines sąlygas ir priemones jiems ugdyti.

Trečia, bene sudėtingiausia pradėti plėtoti transdisciplininius, interdisciplininius tyrimus geografijos, kultūrologijos, humanitarinių mokslų srityse, rengiant lokalinio, regioninio ir globalinio lygmens Lietuvos (į)vaizdijimo bei vaizdinio tapatumo projektus. Gal tai padėtų spręsti Lietuvos įvaizdžio kūrimo kolizijas.

2 pav. Humanitarinis posūkis geografijoje: teminiai modusai /
 fig. 2. Humanitarian turn in geography: thematic subject modes

LITERATŪRA

1. Bumblauskas A. 1998. Vizualinė istorija: koncepcijos paieškos atnaujintos istorikos ir dramaturgijos kontekstuose. *Istoriografija ir atvira visuomenė / Geschichtswissenschaft und offene gesellschaft*. Red. Ursula A. J. Becher, A. Bumblauskas, J. Rüsen Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 306–323.
2. Butkus V. 2009. Vietovės „įliteratūrinimas: Biržai ir Biržų kraštas eilėraščiųuose. *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai. Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija*, Nr. 9, p. 130–143.
3. Butkus V. 2011. Literatūros topografija: lietuviškoji patirtis ir jos kontekstai. *Colloquia*, Nr. 26, p. 5–61.
4. Cresswell T. 2004. *Place: A Short Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
5. Grigoravičienė E. 2011. *Vaizdinis posūkis: vaizdai, žodžiai, kūnai, žvilgsniai*. Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
6. Kačerauskas T. 2011. *Individas istorinėje bendrijoje. Kultūrinės regionalistikos pagrindai*: monografija. Vilnius: Technika.
7. Kačerauskas T. 2011. Kūrybos regionai tarp individo ir bendrijos. *Santalka: filosofija, komunikacija*, Nr. 19(1), p. 54–61.
8. Karpavičiūtė I. 2012. *Aplinkos suvokimo konceptas Y-Fu Tuano geografinės edukacijos požiūriu*. Magistro darbas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
9. Kavaliauskas P. 2001. Geografinio pažinimo sistema ir geografija. *Gamtos bei visuomenės geografinis pažinimas ir krašto tvarkymas*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 5–14.
10. Liutikas D. 2009. *Piligrimystė vertybių ir tapatumo išraiškos kelionėse*: monografija. Vilnius: Lietuvos piligrimų bendrija.
11. Michelkevičius V. (sud.). 2009. *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: Mene.
12. Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje / National Identity in the Media Culture. 2011. Sud. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, V. Rubavičius; red. V. Rubavičius. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
13. Sauer C. 1925. *The Morphology of Landscape*. University of California Publications in Geography, vol. 22, p. 19–53.
14. Šliogeris A. 2011. Lietuviškosios paraštės. Vilnius: Vilniaus universitetas.
15. Tuan Yi-Fu. 1974. *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. New York: Columbia university.
16. Tuan Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
17. Vedrickaitė I. 2000. *Erdvės matmuo Antano Škėmos, Algirdo Landsbergio ir Broniaus Radzevičiaus prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
18. Vedrickaitė I. 2010. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

19. Wright J. K. 1947. *Terrae incognitae: The place of imagination in geography. Annals of the Association of American Geographers*, vol. 37(1), p. 1–15.
20. Замятин Д. Н. 1999. Моделирование географических образов: Пространство гуманитарной географии. Смоленск: Ойкумена.
21. Замятин Д. Н. 2003. Гуманитарная география: пространство и язык географических образов. Санкт-Петербург: Алетейя.
22. Замятин Д. Н. 2004. Метагеография: пространство образов и образы пространства. Москва: Аграф.
23. Митин И. И. 2004. О когнитивной географии к мифогеографии: интерпретации пространства и места. Первая российская конференция по когнитивной науке [Казань, 9–12 октября 2004 г.]. Тезисы докладов (с.163–165). Казань: КГУ.

TOWARDS HUMANITARIAN GEOGRAPHY

Zigmas Kairaitis

Summary

The article consists of three parts discussing the contexts of humanitarian geography formation and its thematic modes. Part one *Geographic Turn in Humanitaristics* gives a brief description on the Lithuanian monographs and articles analysing the associations between the person and geographic environment and their reflection in the culture, literature and historic consciousness. Part two *Visual Turn in Culture* discusses the visual and imagination researches actualizing the geographical dimension in humanitarian sciences and conversely – humanitarian dimension in geographic researches. Part three *Humanitarian Turn in Geography* gives a review on the development of humanitarian geography ideas in the science of geography, formulation of humanitarian geography as individual concept (D. Zamiatin) and the totality of geography thematic modes having influence on the development of humanitarian geography (fig. 2). The article is concluded with a provision on the necessity (purposiveness) to introduce individual segments of humanitarian geography in geographic studies and teaching in Lithuanian high and secondary education institutions.

Keywords: humanistic geography, humanitarian geography, topophilia, philotopy, synergetic geography.